

Wilfred Cantwell Smith i działalność Instytutu Badań Islamu (McGill University)

Wilfred Cantwell Smith and the Institute of Islamic Studies

Piotr Stawiński

bielany@autograf.pl

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Dr hab. Piotr Stawiński, prof. w Instytucie Filozofii i Socjologii Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie, kierownik Katedry Socjologii Religii; religioznawca i socjolog religii, autor prac zwartych, m.in.: *W zborze i na zesłaniu. Z dziejów nurtów ewangelicznych w Imperium rosyjskim 2 poł. XIX – pocz. XX w.* (1993), *Ahmadijja islam zreformowany* (1994), *Demonizm i czary w życiu społecznym purytanów amerykańskich okresu kolonialnego* (1997), *Sekty schizmy i herezje w Rosji. Słownik* (2000), *Boży eksperyment. Purytanie w siedemnastowiecznej Ameryce* (2012).

Minęło 17 lat od śmierci Wilfreda Cantwella Smitha, kanadyjskiego Uczzonego, który zyskał międzynarodową renomę na polu historii porównawczej religii, islamoznawstwa, filozofii religii oraz teologii. Znaczące są także jego osiągnięcia organizacyjne, dotyczące struktur i metod akademickiej działalności badawczo-dydaktycznej. Obie sfery aktywności są ze sobą ściśle powiązane, tu jednak skupimy się na tej drugiej.

Smith, urodzony w 1916 roku w Toronto, pochodził z protestanckiej rodziny. Ojciec był cenionym starszym w Knox Presbyterian Church. Matka, urodzona w USA, była metodystką i wykładowcą literatury klasycznej w Ohio Wesleyan University¹. Przyszły badacz wzra-

---

¹ W czasach, gdy niewiele jeszcze kobiet studiowało na uniwersytetach. Zob. S. Ferahian, *W.C. Smith Remembered*, www.mela.us/MELANotes/MELANotes64/sferah.htm [dostęp: 20.04.2015].

stał w religijnej atmosferze domowej, związanej z działalnością misyjną, co wkrótce przełoży się na jego życiowe decyzje. Znaczące były też dłuższe podróże, odbyte z matką po Europie i do Egiptu.

W rodzinnym mieście Smith studiował historię Bliskiego Wschodu i języki semickie, z których uzyskał bakalarjat. Jako student był członkiem grupy skupiającej wolontariuszy (*Student Volunteer Movement for Foreign Missions*) oraz przewodniczył organizacji studentów chrześcijańskich (*Student Christian Movement*). Wyjechał do Anglii, gdzie studiował teologię w St. Johns College i w Westminster College w Cambridge. Na uniwersytecie w Cambridge studiował też islamistykę i język arabski. Zetknął się tam z Hamiltonem A.R. Gibbem. Kolejny szczebel kariery akademickiej musiał poczekać, ponieważ jego praca została odrzucona przez uniwersytet w Cambridge ze względu na – jak się zdaje – krytykę dominacji brytyjskiej nad Indiami z pozycji marksistowskich. To podejście metodologiczne przysporzy mu kłopotów także w następnych latach. Smith doktoryzował się w 1948 roku w Princeton pod naukowym patronatem wybitnego historyka Arabii Philipa K. Hittiego. Dysertacja dotyczyła politycznego i religijnego oblicza muzułmańskiego miesięcznika „The Azhar Journal”².

Lata 1941-46 Smith spędził w Indiach w Lahaur (Lahore), dokąd udał się z żoną jako misjonarz, przedstawiciel Kanadyjskiej Rady Misji Zamorskich (*Canadian Overseas Missions Council*). Uczył tam historii i kultury Indii w Forman Christian College, a w 1944 roku został ordynowany w Zjednoczonym Kościele Północnych Indii (*United Church of North India*), rok później także w Prezbiteriańskim Kościele w Kanadzie (*Presbyterian Church in Canada*)³. Na subkontynencie indyjskim prowadził badania, które zaowocowały książką o islamie w Indiach⁴. Publikacja została tam źle przyjęta, a nawet zakazana ze względu na jawne sympatie socjalistyczne autora⁵.

W 1963 roku Smith wziął urlop naukowy w swoim macierzystym uniwersytecie i ponownie wyjechał z rodziną do Indii. Po powrocie (1964 rok) przeniósł się na Wydział Teologiczny Uniwersytetu Harvarda. W McGill zastąpił go Charles J. Adams. W Harvar-

² Jej tytuł brzmi: *The Azhar Journal: Analysis and Critique*.

³ Następnie (1964 rok) również w Zjednoczonym Kościele Kanadyjskim (*United Church of Canada*). R.L. Cameron, *The Making of Wilfred Cantwell Smith's "World Theology"*, Montreal 1997 (Concordia University, mps), www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk3/ftp04/nq25920.pdf [dostęp: 17.04.2015].

⁴ W.C. Smith, *Modern Islam in India. A Social Analysis*, Lahore 1943 (poprawione wydanie ukazało się w Europie nieco później: London 1946).

⁵ S. Ferahian, *W.C. Smith Remembered*, dz. cyt.

dzie pracował dziewięć lat, a potem znowu w Kanadzie, w Delhousie University w Halifax. W 1978 roku powrócił do Harvardu, a po przejściu na emeryturę pracował jeszcze na Wydziale Teologicznym Trinity College przy Uniwersytecie w Toronto.

Niektórzy autorzy⁶ wyróżniają trzy etapy w naukowej karierze Smitha. Pierwszy wyraża się zainteresowaniem rolą religii w nowoczesnym społeczeństwie. Drugi skupia się na wnikliwych studiach nad islamem i staraniem empatycznego dotarcia do kultury i religii muzułmańskiej. Trzeci, wyznaczony w 1962 roku publikacją książki *The Meaning and End of Religion*⁷, ma charakter ogólniejszej teorii, dotyczącej m.in. znaczenia i przydatności poznawczej terminu „religia”.

Bez wątplenia jednak najważniejszym, w sensie organizacyjno-koncepcyjnym, dziełem Smitha, które funkcjonuje do dziś, jest tytułowy Instytut Badań Islamu. Smith zorganizował go w 1951 roku, uruchomił rok później na Wydziale Teologicznym na Uniwersytecie McGilla⁸ w Montrealu. Projekt z początku budził wątpliwości władz uczelni. Dopiero po sukcesie 3-letniego okresu próbnego Instytut został na trwałe włączony do struktury uniwersyteckiej. Wtedy też przeniesiono go z Divinity Hall do Redpath Crescent.

Była to pierwsza placówka na kontynencie amerykańskim z tak jasno i ambitnie nakreślonym kompleksowym programem badań kultury muzułmańskiej w jej różnorodnych aspektach. Szczególny nacisk położono na religię, bowiem Smith uważał, że bez niej nie jest możliwe zrozumienie kultury muzułmańskiej. Ogólnymi celami, ujętymi w statucie, były: dążenie do zrozumienia i wyjaśnienia owej kultury, religii oraz tradycji muzułmańskiej, poznanie jej źródeł, dynamiki, a także mechanizmów rozwoju w przeszłości i w czasach współczesnych. Instytut odróżniał się od innych instytucji naukowo-educacyjnych w USA czy Kanadzie, a także od europejskich. Przede wszystkim był autonomiczny i miał autorski program. Inne instytucje zajmują się zwykle islamem w ramach wydziałów orientalistyki,

⁶ Por. S.M. Rokhsefat, *Wilfred Cantwell Smith's Contribution to the Study of Islam*, Montreal 1994 (McGill University, mps), http://digitool.library.mcgill.ca/webclient/StreamGate?folder_id=0&dvs=1429880375324~548 [dostęp: 24.04.2015].

⁷ W.C. Smith, *The Meaning and End of Religion. A New Approach to the Religious Traditions of Mankind*, New York 1962.

⁸ McGill University został utworzony decyzją króla Jerzego IV w 1821 roku na bazie darowizny Jamesa McGilla (zm. 1813), natomiast Wydział Teologiczny powstał w 1948 roku, chociaż jego tradycje sięgają połowy XIX wieku. H.K. Markell, *The Faculty of Religious Studies, McGill University, 1948-1978*, Montreal 1979.

bliskowschodnich czy religioznawczych. McGill oferował poznanie kultury (religii) muzułmańskiej w szerokim ujęciu, które obejmowało m.in. historię, filozofię, teologię, prawo, literaturę. To poznanie odnosiło się nie tylko do „serca islamu, czyli Bliskiego Wschodu, ale i peryferii, od Afryki Zachodniej do Azji Mniejszej i Indonezji”⁹.

Nowością wprowadzoną przez organizatora było coś na wzór „parytetów wyznaniowych” (kulturowych), czyli zasada, że połowę studentów i część kadry naukowej mają stanowić muzułmanie. Dawało to każdemu możliwość kontaktu z przedstawicielem odmiennej tradycji, obcowania z informacjami „z pierwszej ręki”. Jednak nie tylko studenci zachodni korzystali z tej okazji – wykładowcy i słuchacze muzułmańscy mieli szansę przyswojenia sobie metodologii naukowej, metod krytycznej analizy oraz przeniesienia ich na grunt badawczy własnego dziedzictwa¹⁰.

Smithowi zależało, by ten kontakt był jak najszerszy i nie ograniczał się do spraw czysto zawodowych. Wynikało to z przekonania, że student rozwija się, gdy zrozumie, że w podstawowym wymiarze ma do czynienia nie z systemem religijnym, ale z religijnymi ludźmi¹¹. Smith przekonywał:

„[...] wyzwaniem naszych czasów jest wypracowanie porozumienia, zbudowanie zgody i braterstwa między wspólnotami religijnymi; [...] odpowiedzialność porównawczych studiów nad religią leży w formułowaniu pojęć i analiz, za pomocą których odmienne tradycje mogą stać się wzajemnie zrozumiałe; tworzeniu opinii o religiach akceptowalnych dla tych odmiennych tradycji [...]”¹².

Ostatnia fraza ma szczególne znaczenie. Smith uważał, że żadna opinia o jakiejś religii nie ma wartości, dopóki nie zostanie uznana przez jej wyznawców.

„Wiem, że to jest rewolucja – pisał – i że niełatwo będzie o zgodę na takie podejście, ale wierzę, że jest to głęboko słuszne i ważne. [...] Nie mając miejsca na dłuższe wyjaśnienia

⁹ F. Jabali (red.), *The Modernization of Islam in Indonesia. An Impact Study on the Cooperation between the IAIN and McGill University*, Montreal-Jakarta 2003, s. 19.

¹⁰ W.G. Oxtoby (red.), *Religious Diversity. Essays by Wilfred Cantwell Smith*, New York 1976, s. XX-XXIII.

¹¹ W.C. Smith, *Comparative Religion. Whither and Why*, w: M. Eliade, J.M. Kitagawa (red.), *The History of Religions. Essays in Methodology*, Chicago 1959, s. 35.

¹² W.C. Smith, *On Understanding Islam: Selected Studies*, The Hague 1981, s. 235.

przypomnę tylko, że przez religię rozumiem [...] wiarę w ludzkich sercach”¹³.

Chodzi o to, że badacz podejmuje dialog z wyznawcą nie tylko po to, by potwierdzić fakty, ale również po to, by zweryfikować własne interpretacje.

W Instytucie

„[...] każdego popołudnia o godzinie czwartej Smith bił w dzwon na najwyższym piętrze domu przy Redpath Crescent i zwoływał wszystkich na herbatę. Pracownicy i uczniowie zbierali się w salonie, gdzie ją podawano, i gdzie Wschód z Zachodem spotykały się, by dyskutować i wyjaśniać nieporozumienia”¹⁴.

To poczucie wspólnoty, kształtowane przez towarzyską bliskość, jeden z uczestników określił po latach jako bardziej kształtujące od sal wykładowych¹⁵. Warto dodać, że przygotowywanie dysertacji doktorskiej wiązało się z obowiązkiem czasowego, około 2-letniego, pobytu w analizowanym otoczeniu.

W odniesieniu do poziomu studiów oraz opinii, jaką cieszyły się one w zróżnicowanym i wciąż przecież w istotnym stopniu nieufnym wobec zachodniej orientalistyki środowisku muzułmańskim, znaczące było zainteresowanie słuchaczy z takich krajów jak Indonezja, a nawet Iran. Przyciągała ich wypracowana przez założyciela „filozofia” współ-studiowania reprezentantów różnych środowisk kulturowych i religijnych, poziom merytoryczny badań niestroniących od dynamicznego ujmowania relacji Wschód-Zachód w przeszłości i współcześnie, wreszcie dostęp do zasobów literatury przedmiotowej.

Ważną częścią struktury Instytutu była i pozostaje biblioteka z bogatym, wciąż poszerzonym księgozbiorem, który swoją

¹³ W.C. Smith, *Comparative Religion...*, dz. cyt., s. 42. Rozumienie przez Smitha wiary, wierzeń i związanych z nimi pojęć rozwijam w tekście: P. Stawiński, *Wilfred Cantwell Smith (1916-2000) i jego koncepcja badań religioznawczych*, „Nomos. Kwartalnik Religioznawczy”, nr 34-36, 2001, s. 286-297.

¹⁴ S. Ferahian, *W.C. Smith Remembered*, dz. cyt. Również przy okazji świąt (np. Bożego Narodzenia) Smithowie zapraszali wszystkich do siebie, ugaszczając posiłkiem i zabawiając muzyką w wykonaniu ich utalentowanych dzieci; organizowano też pikniki w plenerze.

¹⁵ Ch.J. Adams, *Understanding the Muslim World*, „McGill News”, t. 46, nr 3, 1965, s. 15. Dodajmy, że jednostka przez dziesięciolecia była małym zespołem, liczącym około 25 osób – pracowników i studentów. Dopiero w 2004 roku przeorganizowano ją, zwiększając liczbę kierunków i poziomy kształcenia.

różnorodnością (z akcentem na językoznawstwo oraz religie) odzwierciedlał zarówno program badawczy i założenia metodologiczne Smitha, jak i jego – zapewne płynące z doświadczeń lat spędzonych w Indiach – przywiązanie do idei dialogu międzyreligijnego¹⁶. Smith podkreślał znaczenie

„[...] bibliotek i bibliotekoznawstwa o profilu islamistycznym, które wymagają, obok umiejętności technicznych w rzemiośle bibliotekarza, także autentycznego rozumienia kultury, cywilizacji i religii oraz zdolności do ich twórczej syntezy”¹⁷.

Początkowo gromadzono zbiory dotyczące głównie islamu w krajach arabskiego Bliskiego Wschodu, Turcji, Indonezji, Indii i Pakistanu¹⁸. Smith razem z Williamem J. Watsonem, najpierw swoim studentem, a potem pracownikiem i przyjacielem, opracował nowatorski system klasyfikacji zbiorów orientalistycznych, który stosowany był do 1982 roku. Początki były nader trudne. Zaczynano od około 250 książek ulokowanych „na półkach wzdłuż jednej ściany małego pokoju, który służył jako salon i świetlica. Czasopisma były zamknięte w kredensie, a gazety leżały w wannie”¹⁹. Wykładowcy i studenci wymieniali się literaturą z prywatnych zbiorów. Stan dzisiejszy to ponad 125 000 tomów, w znacznej części unikatowych, arabskich, tureckich czy powstałych w języku urdu, którym mówią muzułmanie w Pakistanie, a także wiele cennych rękopisów. Biblioteka ze swoim księgozbiorem należy do grupy najważniejszych kolekcji orientalistycznych w Ameryce i stale się rozrasta. Aż do początku XXI wieku miała duży stopień samodzielności organizacyjnej w porównaniu z siostrzanymi instytucjami uniwersytetu²⁰.

¹⁶ Por. S. Swanick, *Islamic Studies Library: Growth and Evolution*, „Fontanus. From the Collections of McGill University”, t. XIII, 2013, s. 95-104, http://www.academia.edu/5899422/Swanick_Seal. _Islamic_Studies_Library_Growth_and_Evolution. _Fontanus_from_the_Collections_of_McGill_University_XIII_2013_95_104_Print.

¹⁷ Cyt. za: S. Swanick, *Islamic Studies Library...*, dz. cyt., s. 95.

¹⁸ Zasługuje na przytoczenie humorystyczna opinia bibliotekarza Uniwersytetu Chicagowskiego, Paula Sprachmana, która ilustruje, jak błędne byłoby sądzić, że praca ta polega na prostym administrowaniu: „Kupowanie książek na Bliskim Wschodzie polega na wytropieniu kogoś, kto zna kogoś, kto ma cenne pozycje; picciu niezliczonych filiżanek herbaty, chwalać ją, a nie książki”. Cyt. za: L.R. Pearson, *Perils and Pitfalls of Mideast Acquisitions*, „American Libraries”, t. 13, nr 2, [b.p.r.] s. 117; Por. S. Swanick, *Islamic Studies Library...*, dz. cyt., s. 96.

¹⁹ S. Ferahian, *W.C. Smith Remembered*, dz. cyt.

²⁰ Warto wspomnieć, że do rozwoju biblioteki przyczynił się także kierujący

Ponad 60-letnia działalność Instytutu, światowej renomy instytucji badawczej i edukacyjnej, pokazała skuteczność podejścia zapoczątkowanego przez jej pierwszego dyrektora, Wilfreda Cantwella Smitha, a także badań porównawczych nastawionych na zrozumienie, szacunek i współpracę. Ten rodzaj zaangażowania ma swoich adwersarzy, co na ogół nie wynika ze sprzeciwu wobec porozumienia, ale z niechęci do mieszania podejścia naukowego z praktycznym programem społecznym. Jednak dla Smitha nie były to sfery rozłączne, tak jak nierozłączna pozostawała w nim natura badacza i człowieka religijnego. Smith chciał widzieć swój Instytut w roli „akuszerki pomagającej w narodzinach muzułmańskiej reformacji”²¹, modernizującej się kultury. Zainteresowanie dynamiką współczesnego islamu, sposobem, w jaki stara się on na nowo zdefiniować i godzić swe historyczne dziedzictwo z wymogami współczesności, było od początku cechą wyróżniającą podejmowane badania, a także działania. Te pierwsze znalazły wyraz w dorobku naukowym i piśmienniczym Smitha, jak choćby w pracy *Islam in Modern History*²², określanej jako najważniejsza książka o islamie od czasu *Modern Trends in Islam* Hamiltona Gibba²³. Smith podjął się wszechstronnej analizy kilku kulturowych przejawów tego, co określamy mianem cywilizacji muzułmańskiej w jej arabskim, tureckim i pakistańskim wydaniu. Książka ta była owocem jego blisko ćwierćwiecznych studiów nad islamem, możliwych dzięki doskonałej znajomości języków arabskiego i urdu. Autor uwzględnia w publikacji dwa czynniki wpływające na ocenę sytuacji: religijny (islam, chrześcijaństwo, hinduizm) oraz społeczno-polityczny (uprzemysłowienie, demokratyzacja, świadomość narodowa).

W.C. Smith – jak wspomniano – nawiązywał kontakty z przedstawicielami Iranu, Turcji, Pakistanu i – najsukuteczniej – Indonezji, gdzie jego poglądy zyskały przychylną Ministerstwa ds. Religii oraz wywarły wpływ na islamski system edukacyjny. W 1971 roku najznajomniejszy spośród indonezyjskich absolwentów Instytutu, specjalista historii porównawczej religii, minister w rządzie Suharto, Abdul

---

nią nasz rodak, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego i University of North London, badacz m.in. manuskryptów arabskich, Adam Gacek.

²¹ *Smith's Proposal to James*, 7 maja 1951 rok, słowa Smitha z pisma do rektora, F. Cyrila Jamesa, cyt. za: D. Webster, *Modern Missionaries: Canadian Postwar Technical Assistance Advisors in Southeast Asia*, „Journal of the Canadian Historical Association”, t. 20, nr 2, 2009, s. 91.

²² Princeton 1957.

²³ H.A.R. Gibb, *Modern Trends in Islam*, Chicago 1947. Por. Ch. Issawi, *Review of „Islam in Modern History”*, „Political Science Quarterly”, t. 73, nr 2, 1958, s. 307.

Mukti Ali, zainicjował w swoim kraju porozumienie między przedstawicielami różnych wspólnot wyznaniowych. Powstał program współpracy (*Project for Harmony of Religious Life*), stanowiący forum działań i wymiany doświadczeń w Dżakarcie. Mukti Ali wzywał ulemów, by porzucili politykowanie i stali się „niebiańskimi technokratami”²⁴. Ze Smithem łączyły go więzy przyjaźni, które miały istotny wpływ na wzajemną współpracę. Dziewięciu podwładnych ministra zdobyło dyplomy w montrealским Instytucie²⁵. Drugą osobą z tych kręgów był tamtejszy uczony, Mohammad Rasjidi, jeden z pierwszych profesorów zaproszonych do Kanady, który w latach 1958-1963 wykładał współczesną myśl religijną islamu indonezyjskiego²⁶.

Te kontakty stanowiły jeden z praktycznych wyrazów założeń teoretycznych, o których była mowa wcześniej. Do zapewnienia słuchaczom empatycznego, obiektywnego i wszechstronnego obrazu cywilizacji islamskiej Smith potrzebował muzułmańskich studentów oraz zaangażowanych wykładowców, by w wymianie intelektualnej z niemuzułmanami osiągnąć wzajemnie zrozumienie. Instytut Badań Islamu odegrał ważną rolę w kontaktach intelektualnych między uczonymi zachodnimi i muzułmańskimi. To miejsce między-cywilizacyjnych spotkań stało się kluczowe dla dyskursu akademickiego w różnych wymiarach, także teologicznym.

Smithowi zarzucano niekiedy rodzaj zauroczenia arabską przeszłością i – co gorsza – podatność na islamską propagandę. Twierdzono, że – „jak wielu anglosaskich entuzjastów przed nim”²⁷ – pisząc o Arabach jako twórcach jednej z największych cywilizacji świata, ignoruje fakt, iż bezsprzecznym wkładem Beduinów był język oraz pewne elementy religii, zapożyczone zresztą z judaizmu i chrześcijaństwa; reszta pochodziła natomiast od podbitych przez nich, stojących wyżej kulturowo Bizantyńczyków, Persów, Greków, Żydów, Aramejczyków. Niektórzy uważali, że Smith pada ofiarą panującej tendencji do skupiania się nie na rzeczywistości świata arabskiego, ale na

²⁴ „Heavenly technocrats”, zob. D. Webster, *Fire and the Full Moon: Canada and Indonesia in a Decolonizing World*, Vancouver 2009, s. 160; tenże, *Modern Missionaries...*, dz. cyt., s. 91.

²⁵ Ten okres w indonezyjskiej polityce nazywany był przez przeciwników rządami „mafii McGill”. Ponowne ożywienie współpracy nastąpiło od początku 90. lat XX wieku. Ministrem ds. Religii był wtedy Munawir Sjadzali (1983-1993).

²⁶ Por. F. Jabali (red.), *The Modernization of Islam...*, dz. cyt., s. 18.

²⁷ Dla innych komentatorów Smith był „śmiały, głęboki i wyrazisty w myśleniu, bez cienia arrogancji, jasny, żywy, wymowny”. Zob. Ch. Issawi, *Review of „Islam in Modern History”*, art. cyt.

mitach arabskich ideologów, dotyczących tej rzeczywistości²⁸. Oceny te dokonywane były w kontekście konfliktu muzułmańsko-żydowskiego na Bliskim Wschodzie i zimnowojennej atmosfery, w której kraje zachodnie szukały w islamie sojusznika w starciu z komunizmem.

Jednak działania Instytutu i praktyka jego założyciela wynikały głównie z krytycznej oceny dominującego w nauce zachodniej podejścia pozytywistycznego oraz metod właściwych naukom ścisłym, co wytwarzało przepaść między podmiotem a przedmiotem. Zastosowane do religii redukowały ją one do statycznie ujmowanych form historycznie ukształtowanej tradycji. Obecna też była tendencja do generalizacji, która kazała przyjmować za to samo zjawiska podobne, choć występujące w różnych miejscach i czasie. Tymczasem ekspresja *wiary* wykracza poza tę tradycję oraz poza ujęcie czysto historyczne. Nie daje się też petryfikować, jest dynamiczna, może wyglądać znajomo, a nieść odmienną treść²⁹.

Wkład Wilfreda Cantwella Smitha do porównawczych studiów nad religiami i – co nas tu szczególnie interesowało – do badań nad islamem jest znaczący. Nowatorskie podejście, które dzisiaj w wielu aspektach uznane jest za normę, zapewniło mu uznanie, a także trwałe miejsce w nauce. Smith był także jednym z ważnych myślicieli chrześcijańskich i komentatorów życia religijnego swoich czasów. Jak zauważył John Hick, brytyjski filozof religii i teolog, Smith w stopniu większym niż ktokolwiek inny wpłynął na współczesne myślenie o religijności oraz postrzeganie człowieka religijnego³⁰. Zapewne i z tego powodu, że jako autor wielu publikacji na temat innych tradycji religijnych pozostał człowiekiem własnej – chrześcijaństwa. Związane to było z pewnym trudem, bo – jak pisał – oznaczało to stałe starania, by pojąć własną religię, i jednocześnie poważne wysiłki dla zrozumienia innych. To nierzadko zmuszało do modyfikacji sądów, które stanowiły punkt wyjścia³¹.

²⁸ Por. J. Carmichael, *Moslems and Arabs*, „Commentary”, 1957 (February). Zarzut innej rangi dotyczył np. używania jako synonimów określeń „arabski” i „muzułmański”, co miejscami prowadzi czytelnika do konfuzji, np. wtedy, gdy mówi o pierwszych próbach zdobycia Konstantynopola (Arabowie, VII wiek) i drugiej fali, skutecznej (Turcy, XV wiek), obie określając mianem muzułmańskich. Jest to historyczną prawdą, ale przecież różnice są istotne.

²⁹ F. Jabali (red.), *The Modernization of Islam...*, dz. cyt., s.20.

³⁰ J. Hick, *Religious Pluralism*, w: F. Whaling (red.), *The World's Religious Traditions, Current Perspectives in Religious Studies. Essays in Honour of Wilfred Cantwell Smith*, Edinburgh 1984, s. 174.

³¹ W.C. Smith, *The Meaning and End of Religion*, dz. cyt., s. 13. O własnej religijności tak mówił: „Jestem prezbiterianinem i do śmierci nie porzucę mojego wspaniałego kalwińskiego purytanizmu. Ale jestem też członkiem szerszej wspólnoty, chrześcijańskiej. Jako świadomy, choć nieco zmodyfikowany prezbiterianin, uczestniczę

PIOTR STAWIŃSKI
Wilfred Cantwell Smith
i działalność Instytutu Badań Islamu (McGill University)

Streszczenie

Artykuł omawia sylwetkę i działalność naukowo-organizacyjną Wilfreda Cantwella Smitha (1916-2000), wybitnego kanadyjskiego religioznawcy, badacza islamu, filozofa i teologa. Przedmiotem opisu jest założony przez niego w 1952 roku Instytut Badań Islamu (Institute of Islamic Studies) w McGill University, placówka o światowej renomie, znana z nowatorskiego programu studiów oraz niekonwencjonalnych, jak na owe czasy, metod współpracy przedstawicieli różnych tradycji religijnych i kulturowych. Zarówno myśl W.C. Smitha, jak i działalność Instytutu wywarły znaczący wpływ na dzisiejszy paradygmat studiów orientalistycznych oraz kooperację przedstawicieli odmiennych tradycji religijnych, głównie chrześcijańskiej i muzułmańskiej.

Słowa kluczowe: historia porównawcza religii, Instytut Badań Islamu, islam, McGill University, religioznawstwo, W.C. Smith.

PIOTR STAWIŃSKI
Wilfred Cantwell Smith and the Institute of Islamic Studies

Abstract

Wilfred Cantwell Smith (1916-2000) was a distinguished Canadian scholar of religion, Islam, philosophy and theology. In 1952 he founded the Institute of Islamic Studies at the McGill University. The Institute quickly won a wide recognition in the academia for its ingenious course of studies and unconventional – for its times – cooperation between representatives of different religious and cultural traditions. Christian, Muslim and other religious scholars today, and their collaboration in the oriental studies, owe much to the influence of W.C. Smith and his Institute.

Keywords: W.C. Smith, Institute of Islamic Studies, McGill University, Islam, comparative religion studies, study of religions.

---

w niej i jej działaniach". W.C. Smith, *The Theology of Religions. Participation as a Possible Concept of a Theology of the Religious History of Mankind*, referat wygłoszony na dorocznym zebraniu Amerykańskiego Towarzystwa Teologicznego, New York 1969; cyt. za: S.M. Rokhsfat, *Wilfred Cantwell Smith's Contribution...*, dz. cyt.